

Yüksek Din Öğretimindeki Kız Öğrencilerin Cami İçi Din Hizmetlerinden İstifade Etme Durumları*

Situation of Female Students in Higher Religious Education Using Religious Services in Mosques**

Ahmet ÇAKMAK^a

Münir ECER^{b*}

^a Doç. Dr./Assoc. Prof., Kocaeli Üniversitesi, ahmetckmk86@gmail.com

^b Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, m.ecer@yyu.edu.tr

* Sorumlu Yazar/Corresponding Author

* Bu çalışma 20-22 Ekim 2023 tarihlerinde İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nde düzenlenen Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu'nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş hâlidir.

** This study is a revised and improved version of the paper presented at the International Religious Affairs Symposium held at Izmir Katip Çelebi University on 20-22 October 2023.

Künye:

Cilt/Volume: 4

Sayı/Issue: 2

Sayfa/Page: 305-322

Geliş Tarihi/Received: 04.05.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 09.10.2024

Yayın Tarihi/Publication Date: 15.12.2024

Atıf/Cite as: Çakmak, Ahmet–Ecer, Münir. "Yüksek Din Öğretimindeki Kız Öğrencilerin Cami İçi Din Hizmetlerinden İstifade Etme Durumları". *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 4/2 (Aralık 2024), 305-322.

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 Lisansı altında yayımlanmaktadır. İkonlar Font Awesome'a aittir.

The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 License. Icons by Font Awesome.

Öz

Cami; İslam'ın ilk dönemlerinden beri Müslüman toplumun ibadet, yönetim, dinî eğitim gibi fonksiyonları icra ettiği merkezî bir mekân olmuştur. Bu fonksiyonlardan birinin de eğitim olduğu bilinen bir husustur. Cami merkezli din hizmetleri ise camilerin aslı görevleri arasında düşünülmüş ve geçmişten modern zamanlara kadar camilerin görevlerinden biri de yaygın din eğitimi olmuştur. Cami dersleri, hutbe ve vaazlar ile yakın geçmişte ortaya çıkan yaz Kur'an kursları bu türden hizmetler arasında sayılabilir. Bu hizmetlerin yürütücüsü olan Diyanet İşleri Başkanlığı cami merkezli din hizmetleri ile yaygın din eğitiminin toplumun tüm kesimlerine ulaşmasını hedeflemektedir. Bununla beraber söz konusu hedefin ne düzeyde gerçekleştiği araştırılmaya muhtaçtır. İrdelenmeyi bekleyen konulardan biri de muhafazakâr kadınların cami içi din hizmetleri ve yaygın din eğitimi faaliyetlerinden ne kadar istifade edebildiğidir. Bu çalışmada İlahiyat ya da İslamî İlimler Fakülteleri lisans kız öğrencilerinin cami içi din hizmetleri ile ilişkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama deseniyle yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmış, veriler SPSS programında yüzde ve frekans analizi ile tablolastırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre katılımcıların büyük çoğunluğunun cami içi din hizmetlerinden faydalanmayı gerekli görmekte beraber oldukça düşük düzeyde faydalandıkları görülmüş, beklenen durum ile mevcut durum arasında önemli düzeyde farklılık tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Cami İçi Din Hizmetleri, Yüksek Din Öğretimi, Kız Öğrenciler

Abstract

Since the early periods of Islam, the mosque has been a central place where the Muslim community performs functions such as worship and religious education. Mosque-centered religious services were considered among the primary duties of mosques and one of the duties of mosques from past to modern times has been widespread religious education. Mosque lessons, sermons and the summer Quran courses that have emerged in the recent past can be counted among such services. The Presidency of Religious Affairs, which runs these services, aims to ensure that non-formal religious education reaches all segments of the society through mosque-centered religious services. However, the extent to which this goal has been achieved needs to be investigated. One of the issues of curiosity among these segments is how much conservative women can benefit from in-mosque religious services and non-formal religious education activities. In this study, it was aimed to determine the relationship between undergraduate female students of divinity or Islamic sciences faculties and religious services in mosques. The study was conducted with a survey design, one of the quantitative research methods. A survey was used as a data collection tool, and the data were tabulated with percentage and frequency analysis in the SPSS program. According to the results, the majority of the participants found it necessary to benefit from religious services in the mosque, but they benefited from them at a very low level; A significant difference has been detected between what should be and the current situation.

Keywords: Religious Education, Common Religious Education, In-Mosque Religious Services, Higher Religious Education, Female Students.

Giriş

Cami ya da erken dönemdeki ismiyle mescit, Müslüman toplumlarda inancın ve inanç etrafında sosyal bir yapı kurmanın mekâna dayalı bir sembolü olarak ortaya çıkmış ve varlığını bugüne değin sürdürmüştür. Henüz İslam'ın erken dönemlerinde, Hz. Peygamber zamanında Mescid-i Nebevî ile ortaya çıkan bu sembol, inananları ibadet ve sosyalleşme ekseninde buluşturan bir işleve sahiptir. Kurulmaya başlanmasının hemen ardından Mescid-i Nebevî'de namaz başta olmak üzere temel ibadetlerin yerine getirilmesi, eğitim ve kültür faaliyetlerinin yürütülmesi, idari, adli ve askerî kararların görüşülmesi ve çeşitli sosyal etkinliklerin gerçekleştirilmesi¹ bu işlevi ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in çağrısına kulak veren ve Müslüman toplumunun ilk nüvesini oluşturan insanlar, bu mekânın bünyesinde ortak bir payda oluşturmuş ve teşekkül edecek yeni sosyal yapının merkezi burası olmuştur.

Hz. Peygamber döneminde mescitte oluşturulan sosyal ortamın ibadet ve eğitim etkinliklerine katılım için herhangi bir şart söz konusu olmamıştır. Başka bir deyişle toplumun her kesiminin mescide devam etmesi özendirilmiş, bu konuda herhangi bir farklılığa gidilmemiştir. Bu kapsamda mescitte yapılan ibadetlere ve eğitim faaliyetlerine sadece erkeklerin değil, kadınların da katılması teşvik edilmiştir. Nitekim kadınların da erkekler gibi mescitlerdeki ibadetlere iştirak etmesi ve burada yürütülen eğitim faaliyetlerinden faydalanması için her türlü engelin ortadan kaldırılmasına gayret edildiği görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, *"Allah'ın kadın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmesine engel olmayın."*² buyurarak bu mekânın kadınlara açık olduğuna vurgu yapmıştır. Öte yandan erkeklere hitaben *"Kadınlarınız geceleyin mescide gidip ibadet etmek için sizden izin istediklerinde kendilerine izin verin."*³ buyurarak kadınlara açık olan mescide devam etmek için herhangi bir zaman sınırlamasının olmadığını da göstermiştir. Hz. Peygamber tarafından kadınların mescide müdâvim olmalarına dönük bu çağrı ve girişimin toplumda karşılık bulduğu da görülmektedir. Nitekim bir rivayette *"Rasûlullah (s.a.s) sabah namazını kıldırıldığı zaman mümin kadınlar örtülerini örterek hazır bulunur, daha sonra evlerine dönerlerdi ve onları kimse tanımazdı."*⁴ denilerek dönemin bir vakit namazında kadınların katılımına ilişkin bilgi verilmiştir. Kadınlar, mescide devam etmeyi bir gelenek hâline getirmiş ve burada kendilerine sunulan imkânlardan faydalanmıştır.⁵

İbadetlerin yanı sıra eğitim-öğretim faaliyetlerinde de kadınların aktif bir şekilde yer alması teşvik edilmiş; bu anlamda da mescidin işlevsel bir role sahip olduğu görülmüştür. Zira ilim öğrenmenin hem erkeklere hem de kadınlara farz olduğunun vurgulandığı⁶ yeni İslam toplumunda kadınların da erkekler gibi dönemin aktif eğitim ortamı olarak kullanılan

¹ Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/49-53; Eyup Şimşek, "Camilerde Eğitim", *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 119-124.

² Ebül-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahihu Müslim*, ed. Muhammed Fuâd Aldülbâki (Kâhire: Dâru İhyâil-Kütübil-Arabiyye, 1991), "Salât", 137.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, ed. Mustafa Dîb el-Bûğâ (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 1993), "Ezân", 162.

⁴ el-Buhârî, "Salât", 13.

⁵ Hüseyin Yılmaz, "Asrı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 138.

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *es-Sünen*, ed. Şuayb el-Arnaût (Beirut: Dâru-Risâletil-Âlemiyye, 2009), "Mukaddime", 17.

mescede devam etmelerinin sağlanması önem arz etmiştir. Mescide yüklenen bu rol ile ilerleyen dönemlerde camiler, her yaş ve düzeyde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumsal bir yapı hâline gelmiştir.⁷ Kadınlardan gelen bir talep üzerine Hz. Peygamber'in kendilerine bir gün tahsis ettiği ve bu günde kendileri için eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü rivayet edilmektedir.⁸ Öte yandan Mescid-i Nebevî'de mevcut olduğu bilinen ve tamamen eğitim ve öğretim ile iştigal eden Suffa isimli bölümün sadece erkeklere değil, kadınlara ait olan kısmının da mevcut olduğu yapılan tespitler arasında yer almaktadır.⁹ Kadınların mescide yönelik yoğun teveccüh ve katılımlarından ötürü Hz. Peygamber'in kendilerine mahsus kılınmış bir giriş kapısının oluşturulmasını istediği de rivayetler arasında bulunmaktadır.¹⁰

Tarihsel süreç incelendiğinde Hz. Peygamber döneminden sonra, özellikle Emevîler döneminden itibaren kadın ve cami ilişkisi arasında birtakım engel ve mesafelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Erken dönemde kadınlar ibadet ve eğitim için camilerden önemli ölçüde istifade edebilmekte iken ilerleyen süreçlerde bu istifadenin giderek azaldığı ve kadınların çeşitli gerekçelerle camilerden uzak tutulduğu ortaya çıkmaktadır. Kadın ile cami arasında ortaya çıkan ve giderek büyüyen bu mesafe araştırmalara konu olmuş ve bazı sebepler ortaya konulmuştur. Buna göre kadınların camiye devam etmelerinin fitneye yol açabileceği endişesi bu mesafenin önemli bir sebebi olarak zikredilmiştir. Öte yandan İslam öncesi bazı geleneklerin tekrar ortaya çıkıp toplumda yer etmeye başlaması ve olumsuz algının pekişmesine yol açan yorumların türemesi de söz konusu sebepler arasında yer almaktadır.¹¹

Sözü edilen sebepler tarih boyunca kadın ve cami arasındaki mesafeyi artırarak bugüne kadar devam etmiştir. Nitekim yapılan araştırmalar benzer sebeplerin bugün de kadınları camiden uzak tuttuğunu göstermektedir.¹² Günümüzde erkekler cami içi din hizmetlerden bir şekilde faydalanabilmekte iken kadınların faydalanma durumları nispeten düşük seviyededir.¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından 2000'li yıllardan itibaren kadınların camilerle buluşmasına dönük çeşitli girişim ve projeler başlatılmış olsa da¹⁴ bu çalışmaların geliştirilmeye muhtaç olduğu gözden kaçmamaktadır. Bu ihtiyaç son dönemlerde konuyu ele alan çalışmaların bulgu ve önerilerine yansımıştır. Kadınların fetva hattına yönlendirdiği

⁷ Hayati Tetik, "Caminin Toplumunu Birleştirmedeki Fonksiyonu", *Din ve Hayat* 20 (2013), 41.

⁸ el-Buhârî, "İlim", 36.

⁹ Şakir Gözütok, *Kadınlara da Farzdır* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2012), 34-36.

¹⁰ Süleymân b. el-Eş'as Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, ed. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli (Dımaşk: Dârur-Risâletil-Âlemiyye, 2009), "Salât", 17.

¹¹ İrfan Aycan, "İslam Geleneğinde Cami ve Kadın", *Cami Kadın ve Aile*, ed. Mustafa Yeşilyurt, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 18; Abdullah Kahraman, "Cami İklimini Solumak ve Cemaate Devam Konusunda Kadınlara Getirilen Yaşagın Gereçesi", *Cami Merkezli Hayat*, ed. Şadettin Göksu (İstanbul: YECDER, 2013), 51; İbrahim H. Karşı, "Kadın, Sosyal Hayat ve Cami", *Cami Kadın ve Aile*, ed. Mustafa Yeşilyurt, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 34; Mahmut Yeşil, "Rivayetler Işığında Cami ve Kadın", *Cami Kadın ve Aile*, Mustafa Yeşilyurt, (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 75-79.

¹² Hüseyin Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Yayınevi, 2008), 1/285-289.

¹³ Hüseyin Yılmaz, "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 108.

¹⁴ Sedide Akbulut, "Din Hizmetlerinde Kadın Unsuru", *Cami Merkezli Din Eğitimi* (İstanbul: YECDER, 2012), 155-156; Kadriye Avcı Erdemli, "Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme Projesi (3 T Projesi)", *Din ve Hayat* 20 (2013), 67.

soru ve şikayetleri konu alan bir çalışma, camilerin fiziksel koşullarının ve ibadetlerden faydalanabilme imkânının kadın cemaate hitap etmediğini ileri sürmüştür.¹⁵ Bu koşul ve imkânların kısıtlılığı konuyu ele alan başka çalışmalarda da vurgulanmıştır.¹⁶ Kadınların konu edildiği bir saha araştırmasında da katılımcıların cami içi din hizmetlerinden yararlanma konusunda yabancılaşma duydukları ortaya çıkmıştır. Bu katılımcılara göre camilerde kendilerine hitap edecek altyapı mevcut değildir. Öte yandan katılımcıların vakit ve cuma namazlarına devam edebilmek için imkân bekledikleri de görülmektedir.¹⁷ Özellikle kadın yazarlar tarafından kaleme alınan yazılarda serzenişe dayanan bir üslubun tercih edildiği ve cami-kadın birlikteliğinin tesis edilmesinin önem arz ettiğine vurgu yapıldığı dikkatlerden kaçmamaktadır.¹⁸

Son yıllarda konuyu ele alan çalışmalarda araştırmacılar, yürütmüş oldukları gözlem ve araştırmalar, elde ettikleri bulgu ve sonuçlar çerçevesinde cami ve kadın ilişkisine dönük çeşitli öneriler geliştirmişlerdir. Bu öneriler arasında camilerdeki fiziksel koşulların kadınların da faydalanabileceği şekilde tasarlanması veya iyileştirilmesi, kadınların camilerde ibadet etmelerinin ve cami derslerine devamının teşvik edilmesi, bu hususta kadın din görevlilerinin istihdam edilmesi, erkeklerin bilinçlendirilmesi, ailece camiye devam etmeyi salık veren sosyal projelerin tasarlanması, anneleri ibadet veya ders ile meşgul iken camilerde çocukların faydalanabileceği etkinlik alanlarının oluşturulması ve konuya ilişkin panel, konferans gibi çalışmalara ağırlık verilmesi dikkat çekmektedir.¹⁹ Öte yandan kadın ve cami arasında mesafe oluşmasına yol açan gelenek veya rivayetlerin bugünün koşulları ile yeniden gözden geçirilip değerlendirilmesinin de önem arz ettiğine vurgu yapılmaktadır.²⁰ Rivayetlerin tahlil edildiği bir çalışmada kadınların camiye devam etmeleri ile ilgili net bir hükmün olmaması dolayısıyla fakihlerin kendi döneminin şartlarını da göz önünde bulundurarak ihtiyat prensibiyle hareket ettikleri ifade edilmiştir. Ancak günümüzde gerek kadınların toplumsal hayattaki rollerinin değişmiş olması, gerekse toplumun ilgi, ihtiyaç ve beklentilerinin çeşitlilik arz etmiş olması göz önünde bulundurularak konunun yeniden gözden geçirilmesinin önemine vurgu yapılmış ve kadınların camiye devam etmelerinin gerekli olduğu söylenmiştir.²¹

¹⁵ Nevin Meriç, "Fetva Sorularında Kadınların Camilerde Cemaatle İbadetleri", *Din ve Hayat* 20 (2013), 78-79.

¹⁶ Zeynep Akıncı, "Modern Zamanlarda Camiler Kadınlar İçin Ne Üretir?", *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu: Cami ve Cemaatin İnşâ ve İhyâsı*, ed. Mehmet Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017), 267; Yılmaz, "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", 148.

¹⁷ A. Faruk Kılıç - Sıddık Ağçoban, "Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler", *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013), 66-76.

¹⁸ Yıldız Ramazanoğlu, "Camilerde Kadının Gölgesi", *Din ve Hayat* 20 (2013), 72-75.

¹⁹ Hüseyin Yılmaz, "Kadınların Camilerle Bütünleşmesindeki Zorluklar ve Bazı Çözüm Önerileri", *IX. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*, ed. Mustafa Sürün (İstanbul: Yayınevi, 2019), 540-541; Rabia Zahide Temiz, "Kadın Gözüyle Camiye Bakış: Mevcut Durum, İhtiyaçlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*, ed. Mehmet Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017), 369-370; Ayşe Gültekin, "Allah'ın Kadın Kullarıyla Camilerin İhyâsı", *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*, ed. Mehmet Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017), 359-361; Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", 1/291-292.

²⁰ Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", 1/291.

²¹ Ahmet Çetinkaya, "Kadınların Camiye Gelmelerine Engel Olarak Görülen Hususların Günümüz Açısından Değerlendirilmesi", *Uluslararası Cami Sempozyumu*, ed. Fikret Karaman vd. (Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 684-685.

Cami ve kadın ilişkisi ya da kadınların cami içi din hizmetlerinden faydalanma durumunu genel olarak tüm kadın cinsi üzerinden değil de spesifik gruplar üzerinden incelemenin konuya ilişkin daha ufuk açıcı sonuçlar ortaya koyacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda ele alınması gereken gruplardan biri de Türkiye'deki yüksek din öğretimi fakültelerinde okuyan kız öğrencilerdir. Bu öğrenciler doğrudan din eğitimi almakta ve öğrenim gördükleri fakültelerde cami içi faaliyetlerle yakın ilişkili çalışmalar yürütmektedir. Öte yandan fakülte öğreniminin tamamlanmasından sonra DİB'in bünyesinde kendilerine sunulan Kur'an kursu öğreticiliği, vaizlik gibi istihdam alanları sayesinde cami ile doğrudan veya dolaylı bir yakınlık kurmaları sağlanmaktadır. Literatür incelendiğinde Türkiye'deki bir İslami İlimler Fakültesinde okuyan kız öğrencilerin ilgili üniversitenin kampüs camisi ve cemaati ile olan ilişkileri ve bu ilişkinin mahiyetini ele alan bir çalışmaya rastlanmıştır. İlgili çalışmada söz konusu fakültede öğrenim gören kız öğrencilerin kampüs camisi ile ilgili farkındalık durumları, çeşitli değişkenler bağlamında cami merkezli performans düzeyleri ve kız öğrencilerin bu yöndeki genel beklentileri incelenmiştir.²² Bununla beraber literatürde yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin cami içi din hizmetlerinden faydalanma durumlarının tespitini konu alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmanın temel problemi, "Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin cami içi din hizmetlerinden faydalanma durumları nasıldır?" sorusuyla ortaya konulabilir. Bu çerçevede incelenen alt problemler de şunlardır:

- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin, kadınların cami içi din hizmetlerinden faydalanma durumlarına ilişkin yaklaşımları nasıldır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler cami içi din hizmetlerinden ne sıklıkla faydalanmaktadır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin cami içi din hizmetlerine katılmama sebepleri nelerdir?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler camide cemaatle kılınan vakit namazlarına ne sıklıkla katılmaktadır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler cuma namazına ne sıklıkla devam etmektedir?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler camideki bayram namazlarına ne sıklıkla katılmaktadır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler camilerde icra edilen vaazlara ne sıklıkla katılmaktadır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler camideki kandil programlarına ne sıklıkla katılmaktadır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler cami derslerine ne sıklıkla katılmaktadır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler camilerde düzenlenen yaz Kur'an kurslarına katılım sağlamış mıdır?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler, bir konuda danışmak üzere camideki din görevlilerine ne sıklıkla başvurmaktadır?

²² Mustafa Safa, "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii Ekseninde İslami İlimler Fakültesi Kız Öğrencilerinin Cami ve Cemaat İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 7 (2020), 120-132.

- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrenciler camilere devam etme konusunda bir çekingenlik hissetmekte midir?
- Yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilere göre camide bulunmak kendilerine manevi bir haz katmakta mıdır?

Çalışmanın gerek kadınların camiye devam etmeleri ile ilgili DİB'in giriş ve projelerine gerekse bayan görevli istihdamı ile ilgili politikalarına katkı sunacak veri, yorum ve sonuçlar sunması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırmanın deseni

Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama desenine göre tasarlanmıştır. Tarama deseni, bir evren üzerinden belirlenen bir örneklem grubu yoluyla evren genelindeki tutum, yetenek, eğilim, beceri veya görüşlerin nicel olarak betimlenmesini sağlayan bir desendir.²³ Bu çalışmada İlahiyat veya İslami İlimler Fakültelerinde okuyan kız öğrencilerin cami içi din hizmetlerinden faydalanma durumları, söz konusu fakültelerde öğrenim gören bir örneklem grubu esas alınarak nümerik yöntemle analiz edildiğinden tarama deseninin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye'deki yüksek din öğretimi fakültelerinde öğrenim gören kız öğrencilerden oluşmaktadır. Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi'nin 2022-2023 eğitim öğretim yılı verilerine göre söz konusu fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerin sayısı 75.191'dir.²⁴ Araştırmanın örnekleme ise basit tesadüfi örnekleme tekniği ile anket çalışmasına katılan 459 öğrenciden oluşmaktadır. Krejcie ve Morgan'ın örnekleme sayısının evreni temsil etme tablosuna göre 75.000 kişiden oluşan evrene karşılık örnekleme sayısının 382'nin altına düşmemesi beklenmektedir.²⁵ Bu çalışmada 459 katılımcıya ulaşılmıştır. Dolayısıyla örneklemin evreni temsil ettiğini ileri sürmek mümkündür.

Örnekleme ilişkin bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1: Örneklemin özellikleri

		Hayatımızın çoğunu yaşadığımız yer				Toplam	
		Köy	İlçe	İl	İstanbul-Ankara-İzmir		
Öğrenim Görülen Sınıf	Birinci sınıf	21	25	24	2	72	%15.7
	İkinci sınıf	21	31	40	11	103	%22.4
	Üçüncü sınıf	33	44	56	10	143	%31.2
	Dördüncü sınıf	31	36	64	10	141	%30.7
Toplam		106	136	184	33	459	
		%23.1	%29.6	%40.1	%7.2	%100	

²³ John W. Creswell, *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. Yüksel Dede (Ankara: Eğiten Kitap Yayınları, 2017), 155; Şener Büyükoztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018), 184.

²⁴ Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), "Eğitim ve Öğretim Alanları Sınıflamasına Göre Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları 2022-2023" (Erişim 11 Ekim 2023), 5.

²⁵ R. V. Krejcie - D. W. Morgan, "Determining Sample Size For Research Activities", *Educational And Psychological Measurement* 30 (1970), 608.

Tablo 1'e bakıldığında örneklemin sınıf dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: Birinci sınıf %15.7, ikinci sınıf %22.4, üçüncü sınıf %31.2 ve dördüncü sınıf ise %30.7. Çalışma grubunun hayatının çoğunu yaşadığı yerler ise şu şekildedir: Köyde geçirenler %23.1, ilçede geçirenler %29.6, ilde geçirenler %40.1 ve İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerde geçirenler ise %7.2'dir.

Örneklemin birinci dereceden yakının din görevlisi olma durumları da sorulmuş ve sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir. Zira bu tür hizmetlerden istifade etmede aileden birinin din hizmetlerinde çalışması önemli bir faktördür. Katılımcı, normalde istifade edemeyeceği bir din hizmetinden bu şekilde yararlanabilmektedir.

Tablo 2: Birinci dereceden yakınlarınız (baba, anne, ağabey, abla, kardeş) arasında din görevlisi (imam, vaiz, Kur'an kursu öğreticisi, müezzin) var mı?

	f	%
Cevapsız	174	37,9
Evet	67	14,6
Hayır	218	47,5
Toplam	459	100,0

Tablo 2'ye göre katılımcıların %14.6'sının ailesinde din görevlisi vardır. %47.5'inde ise din görevlisi yoktur. İlgili soru araştırmaya sonradan eklendiğinden bir kısım katılımcının bu soruya cevap verme imkânı olmamıştır.

Veri toplama aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket belirlenmiştir. Anket, bir araştırmacının problemini çözümlenmek ve hipotezlerini test etmek amacıyla bilgilerin sistemli bir şekilde toplandığı, test edildiği ve saklandığı soru formlarıdır.²⁶ Bu çalışmada kullanılan anket, katılımcıların din hizmetlerine katılımlarını belirleyen ve nicel analiz ile çözümlenmeye imkân tanıyan sorulardan oluşmaktadır. Anket, araştırmacılar tarafından hazırlanmış olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcılarla ilgili genel bilgiler, ikinci bölümde de katılımcıların cami içi din hizmetlerinden faydalanma durumlarını test eden sorular yer almaktadır. Sorular araştırmacılar tarafından hazırlandıktan sonra iki alan uzmanı ve bir dil uzmanına gönderilmiş ve dönütler çerçevesinde anket formuna eklemeler yapılmıştır.

Veri toplama süreci ve analizi

Hazırlanan anket formu, online ortama aktarılmış, gerekli etik kurul izninin alınmasının²⁷ sonrasında çeşitli mecralardan online anket formu linki paylaşılmıştır. Elde edilen veriler excel dosyası üzerinden SPSS programına aktarılmış ve analizler SPSS programı üzerinden yapılmıştır. Analizlerde frekans ile yüzdelerle bakılmış ve analizler bu veri üzerinden okunmuştur.

²⁶ İhsan Çapcıoğlu - Abdullah Yargı, "Nicel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri", *Bilimsel Araştırma Süreci*, ed. Özcan Güngör (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 186.

²⁷ Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu Başkanlığının 16.10.2023 tarih ve 2023/25 sayılı Kararı'na göre bu çalışmada kullanılacak olan anket ve ölçeklerin ilgili kişilere uygulanmasında Sosyal ve Beşeri Etik Kuralları ve İlkeleri çerçevesinde herhangi bir sakınca yoktur.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde verilerin analiz edilmesinden sonra elde edilen bulgular ortaya konulacaktır. Bu bulguların yorumlanması ve tartışılması ise sonraki bölümde yapılacaktır.

Katılımcıların Kadınların Cami İçi Din Hizmetlerinden Faydalanma Durumuna Yaklaşımlarına İlişkin Bulgular

Katılımcılara öncelikle kadınların din hizmetlerinden istifade edip etmemeleri üzerine düşünceleri sorulmuş ve alınan cevaplar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Sizce kadınlar cami içi din hizmetlerinden faydalanmalı mıdır?

	f	%
Evet	448	97,6
Hayır	11	2,4
Toplam	459	100,0

Tablo 3'e göre katılımcıların neredeyse tamamı kadınların cami içi din hizmetlerinden istifade etmesi gerektiği şeklinde cevap vermiştir.

Katılımcıların Cami İçi Din Hizmetlerinden Faydalanma Sıklığına İlişkin Bulgular

Bir önceki soruda ideal olan durum ortaya çıkarılmıştı. Burada ise ideal, yani olması gereken durumun gerçekte nasıl olduğu merak edilmiştir. Buna göre katılımcılara sorulan "Cami içi din hizmetlerinden ne sıklıkla istifade ediyorsunuz?" sorusuna ilişkin veriler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Cami içi din hizmetlerinden ne sıklıkla faydalanmaktasınız?

	f	%
Hiçbir zaman	85	18,5
Nadiren	152	33,1
Ara sıra	131	28,5
Genellikle	67	14,6
Her zaman	24	5,2
Toplam	459	100,0

Buna göre katılımcıların %18.5'i cami içi din hizmetlerinden faydalanmadıklarına işaret ederken %33.1'i nadiren faydalandıklarını ifade etmiştir. Ancak yukarıda, istifade etmesi gerektiğini düşünen kız öğrenciler cami içi din hizmetlerinden istifade edemediklerini ya da en azından istifade etmesi gerektiğini düşündüğü halde bunun gerçekte böyle olmadığını ifade etmiştir.

Katılımcıların Cami İçi Din Hizmetlerine Katılmama Nedenlerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların cami içi din hizmetlerine katılmamasının nedenlerinin neler olduğu sorusuna ilişkin sonuçlar Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Cami içi din hizmetlerine katılmama nedenleri

Nedenler	f	%
Mekân uygun değil	194	42,3
Yeterli bilgiye sahip değilim	160	34,9
Tepkiden emin olamıyorum	37	8,1
Fakülte hocaları teşvik etmiyor	27	5,9
Zaman yok ya da cami uzak	16	3,5
Katılıyorum	7	1,5
Tamamı	2	,4
Toplam	445	96,9
Kayıp veri	16	3,5
Toplam	459	100,0

Katılımcıların nedenler konusunda verdikleri cevaplar kayda değer veriler sunmaktadır. Zira cami içi din hizmetlerine hiçbir zaman katılmayanların oranı Tablo 4'te %18,5 iken katılımcılar katılmama nedenleri sorulduğunda grubun tamamı neredeyse bu konu hakkında düşüncesini ifade etmiştir. Katılımcıların %42,3'ü cami içindeki kadınlar için ayrılan mekânların uygun olmadığına işaret ederken %8'i ise tepkiden emin olamadığına işaret etmiştir. Bu durumda katılımcıların yaklaşık yarısı kendilerinin dışından bir gerekçe ileri sürmüştür ki bu da Diyanet İşleri Başkanlığına odaklanmaktadır. Katılımcıların %34,9'unun yeterli bilgiye sahip olmadığına işaret etmesi ile %6'sının hocaların teşvik etmediğini ileri sürmesi yüksek din öğretiminin böyle bir eylemi tavsiye etmediği şeklinde yorumlanabilir.

Bu soruda açık uçlu bir seçenek bırakılmış ve katılımcılar kadının toplumda camiye gitmesinin yaygın olmadığına, hizmetlerin yetersiz olduğuna, böyle bir kültüre sahip olmadığına, bireysel olarak ibadet etmenin daha anlamlı olduğuna, cami görevlilerinin imkân sunmadıklarına, cami içi hizmetlerin niteliksizliğine işaret etmiştir.

Camide Kılınan Namazlara İlişkin Bulgular

Katılımcıların Camide Cemaatle Kılınan Vakit Namazlarına Gitme Sıklığına İlişkin Bulgular

Katılımcılara camide cemaatle namaz kılmaya ne sıklıkla gittikleri sorulmuş ve cevaplar Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Camide cemaatle kılınan 5 vakit namaza ne sıklıkla gidirsiniz?

	f	%
Hiçbir zaman gitmedim	134	29,2
Nadiren giderim	188	41,0
Ara sıra giderim	108	23,5
Genellikle giderim	27	5,9
Her gün düzenli giderim	2	0,4
Toplam	459	100,0

Tablo 6'ya göre katılımcıların yaklaşık 1/3'ü camiye namaz için gitmediğini ifade etmiştir. Nadiren gittiğini ifade edenler ise %41'dir. Düzenli olarak gittiğini ifade edenler ise yaklaşık %7'dir.

Katılımcıların Cuma Namazlarına Gitme Sıklığına İlişkin Bulgular

Katılımcıların camide kılınan bayram namazlarına ne sıklıkla gittiklerine ilişkin bilgiler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 7: Cuma namazına gider misiniz?

	f	%
Hiç gitmedim	344	74,9
Nadiren giderim	77	16,8
Ara sıra giderim	23	5,0
Genellikle giderim	8	1,7
Her hafta giderim	7	1,5
Toplam	459	100,0

Tablo 7'ye göre katılımcıların 3/4'ü hiç cuma namazına gitmediğini ifade etmiştir. Her hafta gittiğini belirtenler ise yalnızca 7 kişidir (%1,5).

Katılımcıların Camide Kılınan Bayram Namazlarına Gitme Sıklığına İlişkin Bulgular

Katılımcıların camide kılınan bayram namazlarına ne sıklıkla gittiklerine ilişkin bilgiler Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Camide bayram namazının kılınma oranı

	f	%
Hiç kılmadım	424	92,4
Bir kez kıldım	16	3,5
Birkaç kez kıldım	15	3,3
Her bayram namazına giderim	4	0,9
Toplam	459	100,0

Tablo 8'e göre katılımcıların %90'ından fazlası bayram namazını hiç kılmamıştır. Namazlardaki bu katılımın azlığına kandil programlarında rastlanmamıştır.

Katılımcıların Camide İcra Edilen Vaazları Dinleme Sıklığına İlişkin Bulgular

Katılımcılara camide vaaz dinleyip dinlemedikleri sorulmuş ve cevaplar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Camide vaaz dinlediniz mi?

	f	%
Hiç dinlemedim	113	24,6
Birkaç kez dinledim	227	49,5
Ara sıra dinledim	70	15,3
Genellikle dinlerim	41	8,9

Her zaman dinlerim	8	1,7
Toplam	459	100,0

Tablo 9'a göre katılımcıların ¼'ü camide vaaz dinlememiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı ise birkaç kez dinlemiştir.

Katılımcıların Camideki Kandil Programlarına Gitme Sıklığına İlişkin Bulgular

Katılımcılara camide icra edilen kandil programlarına ne sıklıkla gittiklerine ilişkin soru sorulmuş ve alınan cevaplar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Camideki kandil programlarına ne sıklıkla gidirsiniz?

	f	%
Hiç gitmedim	73	15,9
Nadiren giderim	139	30,3
Ara sıra giderim	122	26,6
Genellikle giderim	82	17,9
Her zaman giderim	43	9,4
Toplam	459	100,0

Tablo 10'a göre katılımcıların yaklaşık %10'u camideki kandil programlarına katılırken hiç gitmeyenlerin oranı ise %16'dır.

Katılımcıların Camide Düzenlenen Derslere Gitme Sıklığına İlişkin Bulgular

Katılımcılara camilerde düzenlenen derslere ne sıklıkla katıldıklarına ilişkin soru sorulmuş ve alınan cevaplar Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Camide düzenlenen derslere katıldınız mı?

	f	%
Hiç katılmadım	176	38,3
Nadiren katılıyorum	117	25,5
Ara sıra katılıyorum	96	20,9
Genellikle katılıyorum	53	11,5
Her zaman katılıyorum	17	3,7
Toplam	459	100,0

Tablo 11'e göre katılımcıların yaklaşık %40'ı camideki derslere katılmamıştır. Nadiren katılıyorum cevabını işaretleyenler %25,5, ara sıra katılanlar %20,9, genellikle katılanlar %11,5 ve her zaman katılanlar ise %3,7'dir.

Katılımcıların Yaz Kur'an Kurslarına Gitme Durumlarına İlişkin Bulgular

Camide yaz Kur'an kursuna katılımları sorulmuş ve cevaplar Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12: Camide yaz Kur'an kursuna katıldınız mı?

	f	%
Evet	364	79,3

Hayır	95	20,7
Toplam	459	100,0

Tablo 12'ye göre katılımcıların yaklaşık %80'i yaz Kur'an kurslarına katılmışlardır.

Katılımcıların Din Görevlisine Danışma Durumuna İlişkin Bulgular

Katılımcıların camideki din görevlisine danışma durumu da sorulmuş ve sonuçlar Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13: Bir konuda danışmak için camideki din görevlisine ne sıklıkla başvurursunuz?

	f	%
Hiçbir zaman	189	41,2
Nadiren danışırım.	124	27,0
Ara sıra danışırım.	78	17,0
Genellikle danışırım.	42	9,2
Her zaman danışırım.	26	5,7
Toplam	459	100,0

Tablo 13'e göre katılımcıların %41.2'si din görevlisine hiçbir zaman danışmazken nadiren danışırım diyenler %27, ara sıra danışırım diyenler %17, genellikle danışırım diyenler %9.2 ve her zaman danışırım diyenler %5.7'dir.

Katılımcıların Camide Çekingenlik ve Baskı Hissetme Durumlarına İlişkin Bulgular

Katılımcıların "camiye girmeye çekinir misiniz?" sorusuna verdikleri cevaplar Tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14: Camiye girmeye çekinir misiniz?

	f	%
Evet	60	13,1
Hayır	375	81,7
Fikrim yok	24	5,2
Toplam	459	100,0

Tablo 14'e göre "evet" diyenler %13.1 iken "hayır, çekinmem" diyenler %81.7'dir. Bu sonuçlar katılımcıların camiye girmekten çekinmedikleri anlamına gelmektedir. Katılımcılara "camiye girdiğinizde kendinizi baskı altında hissediyor musunuz?" sorusu da sorulmuş ve sonuçlar Tablo 15'te gösterilmiştir.

Tablo 15: Camiye girdiğinizde kendinizi baskı altında hisseder misiniz?

	f	%
Hiçbir zaman	341	74,3
Nadiren	61	13,3
Ara sıra	31	6,8
Genellikle	21	4,6

Her zaman	5	1,1
Toplam	459	100,0

Katılımcıların yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü camide kendini baskı altında hissetmediğini ifade etmiştir.

Cami İçi Din Hizmetlerinin Katılımcıların Dini Yaşantısına Etkisine İlişkin Bulgular

Katılımcıların camideki din hizmetlerinin manevi yaşamlarını etkileyip etkilemediği sorulmuş ve sonuçlar Tablo 16'da gösterilmiştir.

Tablo 16: Camideki din hizmetlerinin dinî yaşantıyı etkilemesi

	f	%
Evet	352	76,7
Hayır	107	23,3
Toplam	459	100,0

Tablo 16'ya göre katılımcıların $\frac{3}{4}$ 'ünden fazlası camideki din hizmetlerinin dinî yaşamlarını etkilediğini düşünmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Yüksek din öğretiminde öğrenim görmekte olan kız öğrencilerin cami içi din hizmetlerinden istifade etme durumlarını belirlemeyi hedefleyen bu araştırmadaki katılımcıların neredeyse tamamı kadınların cami içi din hizmetlerinden faydalanmalarının gerekli olduğunu düşünmektedirler. Buna rağmen kadınlar cami içi din hizmetlerinden faydalıyor mu? diye sorulduğunda katılımcıların yarısından fazlası "hiçbir zaman" ve "nadiren" seçeneklerini tercih etmiştir. Bu durum katılımcılarda olması gereken ile mevcut durum arasındaki farkın anlamlılığına işaret etmektedir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda da bu yönde tespitler ortaya çıkmıştır. Bu nitelikteki bir çalışmada kız öğrenciler camideki ibadetin kendilerini huzurlu kılacağı yönünde cevap vermekle birlikte bu cevabın tecrübeden ziyade algıya dayandığı tespit edilmiştir.²⁸ Yani yüksek din öğretimi kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin cami içi faaliyetleri yeterli düzeyde tecrübe etmemekle beraber bu faaliyetlere katılımın önem arz ettiğini ve gerekli olduğunu savundukları görülmektedir.

Katılımcıların neden cami içi din hizmetlerinden istifade edemedikleri sorulduğunda ise en yüksek oranı (%42.3) camilerde kadınlar için uygun mekânın olmadığı yönündeki düşünceler teşkil etmiştir. Katılımcıların %8'i ise tepkiden emin olamadığına işaret etmiştir. Bu durumda katılımcıların yaklaşık yarısı kendilerinin dışında bir gerekçe ileri sürmüştür ki bu da dikkatleri DİB'e odaklamaktadır. Yani sorunun temelinde camilerin düzenlenmesi ve din görevlilerinin konuya yaklaşımı yer almaktadır. Konuya ilişkin başka veriler de bu bulguları desteklemektedir. Nitekim DİB'in fetva hattına gelen soru ve şikayetlerde kadınların camilerde kendilerine uygun abdest ve namaz yerlerinin oluşturulmamasına dikkat çekmişlerdir.²⁹ Kadınların mekâna ilişkin dikkat çektikleri bu hususlar konuya ilişkin saha çalışmalarında da yer bulmuş, bu doğrultuda gerek abdest gerekse namaz ibadetleri

²⁸ Safa, "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii Ekseninde İslami İlimler Fakültesi Kız Öğrencilerinin Cami ve Cemaat İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme", 125.

²⁹ Meriç, "Fetva Sorularında Kadınların Camilerde Cemaatle İbadetleri", 78-79.

için kadınlara özel kullanışlı alanların tasarlanmasına ilişkin beklentilere işaret edilmiştir.³⁰ Katılımcıların %34,9'unun yeterli bilgiye sahip olmadığına işaret etmesi ile %6'sının hocaların teşvik etmediğini ileri sürmesi yüksek din öğretiminin böyle bir eylemi tavsiye etmediği şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuçlar da yüksek din öğretimi kurumlarına bakan taraftır. Burada yeteri bilgiye sahip olmamanın ne olduğu elbette ki muğlak kalmaktadır. Ancak öğrencilerin caminin en belirli bölümlerinin neler olduğuna dair bilgilerinin dahi yeterli olmadığı söylenebilir. Safa tarafından yapılan çalışmada bu sonuçlar ortaya çıkmış, İslami İlimler Fakültesinde öğrenim gören kız öğrencilerin büyük çoğunluğunun caminin iç mimarisi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı tespit edilmiştir.³¹ Bununla beraber bir cuma namazının veya bayram namazının nasıl kılındığına dair bilgi eksikliğinin de burada rol oynamasının etkisinden söz edilebilir. Bu konuda daha fazla bilgi ve veri elde etmek için derinlemesine mülakatlara ihtiyaç olduğu aşikârdır.

Katılımcıların istifade etme durumlarını tespit edebilmek amacıyla cami içi din hizmet türleri ayrıca sorulmuştur. Burada önceliği cami içinde devamlı olan cemaatle namaz hizmeti üzerine odaklanılmıştır. Katılımcıların %92'si bayram namazına hiç katılmamışken ¾'ü ise hiç cuma namazı kılmamıştır. Beş vakit namazlara katılım oranı ise bu tür ibadetlere nispeten daha yüksektir. Katılımcıların %30'u beş vakit namazı cemaatle camide hiç kılmamışken camiye beş vakit için gidenlerin oranı %1 bile değildir. Bu durum kadınlar için camilerde namaz ibadetine katılımların düşük düzeyde kaldığını göstermektedir. Konuya ilişkin başka bir saha çalışmasında da benzer bulgular elde edilmiş ve kadınların özellikle vakit namazlarına katılım için kendilerine kolaylık sağlanması yönündeki beklentilerine yer verilmiştir.³² Literatür incelendiğinde bu düzeyin çeşitli çalışmalara konu olduğu ve kadınların hem bayram hem cuma hem de vakit namazlarına katılımlarının teşvik edilmesi için çeşitli öneri ve tekliflerin ileri sürüldüğü görülmektedir.³³ Bu noktada camilerde birtakım sosyal projelere yer verilmesi ve kadınların bu projeler ekseninde cami ile buluşmalarının sağlanmasının bir çözüm yolu olarak denendiği literatürde yer alan çalışmalarda dikkat çekmektedir. İstanbul'da kadınların cami içi din hizmetlerinden faydalanma düzeylerini iyileştirmeye dönük 3T projesi (tespit, tedarik, takip)³⁴ ile OMÜ camiinde belli bir dönem sürdürülen cami akademi projesi³⁵ bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Namaz ile ilgili durum cami içindeki diğer hizmetlerde de görülmemektedir. Cami derslerine katılımcıların %40'ı hiç katılmamışken aynı katılımcıların neredeyse ¼'ü camide hiç vaaz dinlememiştir. Bir cami içi din hizmeti olarak vaizliğin merkeze alındığı

³⁰ Kılıç - Ağçoban, "Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler", 66-67; Safa, "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii Ekseninde İslami İlimler Fakültesi Kız Öğrencilerinin Cami ve Cemaat İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme", 131.

³¹ Safa, "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii Ekseninde İslami İlimler Fakültesi Kız Öğrencilerinin Cami ve Cemaat İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme", 132.

³² Kılıç - Ağçoban, "Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler", 67.

³³ Yılmaz, "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", 145-146; Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", 1/291-292; Temiz, "Kadın Gözüyle Camiye Bakış: Mevcut Durum, İhtiyaçlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme", 370.

³⁴ Avcı Erdemli, "Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü Camilerin Kadınlar Bölümünün Güzelleştirme Projesi (3 T Projesi)", 127.

³⁵ Mehmet Atalay, "Üniversite Câmii Merkezli Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri OMÜ Kampüs Camii Örneği (Camiakademi)", *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu: Cami ve Cemaatinin İnşâ ve İhyâsı*, ed. Muhammet Ali Orak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017), 229.

çalışmalarda halka dönük vaazlarda kadın dinleyicilerin hem katılımlarının sağlanması³⁶ hem de vaaz içeriklerinde onların durum ve beklentilerinin de göz önünde bulundurulmasına³⁷ vurgu yapılarak bu kadınların cami içi vaaz hizmetlerine katılımlarının önündeki engelleri aşmaya yönelik önerilerde bulunulmuştur. Öte yandan kadın din görevlisi istihdamına da yer verilerek bu katılım ve istifadenin artırılmasına dönük çağrılara yer verilmektedir.³⁸ Bu çalışmadaki veriler göz önünde bulundurulduğunda konuya ilişkin çalışmalarda yer alan bu detayların henüz tam olarak karşılık bulmadığı dikkat çekmektedir. Katılımcıların yaklaşık %16'sı ise kandil programlarına katılmamıştır. Katılımcıların potansiyel olarak yaygın din hizmeti sunacak bir eğitim aldığı düşünüldüğünde yapacağı mesleğe ilişkin bu tür hizmetlere katılımının olmaması, mesleki eğitime ilişkin ciddi şekilde üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Bunun yanı sıra katılımcıların hâlihazırda yüksek din öğretiminde öğrenci olmasına rağmen böyle bir hizmeti tecrübe etmemesi de ayrı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir yetişkin olarak katılabileceği bu türden hizmetlere öğrencilerin katılımları düşük oranda olmasına rağmen katılımcıların 4/5'i yaz Kur'an kurslarına katıldıkları yönünde bilgi vermişlerdir. Bu durum cami içi din hizmetlerinden istifade etme ile yetişkinlik arasında bir bağlantıya işaret etmektedir. Bu bağlantının açığa çıkarılması için farklı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla beraber literatürde yer alan kadın ve cami ilişkisinin Kur'an kursu boyutunda kadınların cami içi din hizmetlerinden faydalanmalarının teşvik edilmesi için bu kursların da aktif bir şekilde rol üstlenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.³⁹

Cami içi din hizmetlerinden istifadelerindeki bu düşük oranlara rağmen katılımcılar, camiye girdiklerinde çekinmediklerine işaret etmiş (%81) ve baskı altında olmadıklarını (%78) söylemişlerdir. Neden katılmadıkları ile ilgili soruyla bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde cami içi düzenlemelerin ve hoca teşvikinin olmaması dolayısıyla bir ihtiyaç ya da gereklilik olmaktan çıkması, kadının sorumluluklarının ya da toplumsal rollerinin belki de cami içi düzenlemeler hariç bir bütün olarak kültürel alışkanlığın olmamasının camiye girişte psikolojik bir bariyer oluşturduğu söylenebilir.

Din görevlilerine danışma ihtiyacı hissetmeyen katılımcıların oranının %41 olmasını katılımcıların ilahiyat eğitimi almasıyla açıklamak mümkündür. Zira katılımcıların danışabilecekleri fakülte öğretim üyeleri bulunmaktadır ve bunların din görevlilerine nispetle ulaşılabilirliğinin daha kolay olduğu söylenebilir. Bu duruma rağmen katılımcıların önemli bir kısmı din görevlilerine danışmaktadır. Benzer bir bulgunun yer aldığı başka bir çalışmada kız öğrencilerin tamamına yakınının din görevlilerinin rehberliğine ihtiyaç duyduğu ileri sürülmüştür.⁴⁰ Ayrıca katılımcıların 3/4'ü her ne kadar cami içi din hizmetlerinden erkekler kadar istifade edemese de cami içi din hizmetlerinin etkili olduğunu düşünmektedir.

³⁶ İsmail Karagöz, "Cami Eksenli Din Hizmetleri Bağlamında İmamlık, Hatiplik ve Vaizlik", *III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 3/126.

³⁷ M. Selim Arık, "Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vaizlik", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 1/190.

³⁸ İlhan Yıldız, "Cami Hizmetlerindeki Sorunlar Bağlamında Din Görevlisi Yetiştirmeye Yönelik Çabalar", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 2/59.

³⁹ Kılıç - Ağçoban, "Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler", 77; Yılmaz, "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri", 1/291-292.

⁴⁰ Safa, "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii Ekseninde İslami İlimler Fakültesi Kız Öğrencilerinin Cami ve Cemaat İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme", 132.

Hakem/Peer-review: Çift Taraflı Kör/Double Blind.

Teşekkür/Acknowledgements:

-

Beyanname/Declarations:

1. Özgünlük Beyanı/Statement of Originality:

Bu makale, Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Yüksek Din Öğretimindeki Kız Öğrencilerin Cami İçi Din Hizmetlerinden İstifade Etme Durumları" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.

2. Yazar Katkıları/Author Contributions:

Fikir/Concept: AÇ-ME; *Kavramsallaştırma/Conceptualization:* AÇ-ME; *Literatür Taraması/Literature Search:* AÇ-ME; *Veri Toplama/Data Collection:* AÇ-ME; *Veri İşleme/Data Processing:* AÇ-ME; *Analiz/Analysis:* AÇ-ME; *Yazma – orijinal taslak/Writing – original draft:* AÇ-ME; *Yazma – inceleme ve düzenleme/Writing – review & editing:* AÇ-ME.

3. Etik Kurul İzni/Ethics approval:

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Yayın Etik Kurulu Başkanlığı'nın 16.10.2023 tarih ve 2023/25 sayılı kararına göre bu çalışmada kullanılacak olan anket ve ölçeklerin ilgili kişilere uygulanmasında Sosyal ve Beşeri Etik Kuralları ve İlkeleri çerçevesinde herhangi bir sakınca yoktur.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

4. Finansman-Destek/Funding-Support:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı/Competing interests:

Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

KAYNAKÇA

Akbulut, Sedide. "Din Hizmetlerinde Kadın Unsuru". *Cami Merkezli Din Eğitimi*. 151-158. İstanbul: YECDER, 2012.

Akıncı, Zeynep. "Modern Zamanlarda Camiler Kadınlar İçin Ne Üretir?", *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu: Cami ve Cemaatin İnşâ ve İhyâsı*, ed. Mehmet Ali Orak. 265-268. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017.

Arık, M. Selim. "Cami İçi Din Hizmetleri Bağlamında Vaizlik". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. 1/171-193. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

Atalay, Mehmet. "Üniversite Câmii Merkezli Danışmanlık ve Eğitim Hizmetleri OMÜ Kampüs Camii Örneği (Camiakademi)". *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu: Cami ve Cemaatinin İnşâ ve İhyâsı*. ed. Muhammet Ali Orak. 219-231. Konya: Konya Büyükşehir

- Belediyesi, 2017.
- Avcı Erdemli, Kadriye. "Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme Projesi (3 T Projesi)". *Din ve Hayat* 20 (2013), 66-71.
- Aycan, İrfan. "İslam Geleneğinde Cami ve Kadın". *Cami Kadın ve Aile*. ed. Mustafa Yeşilyurt. 13-22. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-. *Sahîhu'l-Buhâri*. ed. Mustafa Dîb el-Bûğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1993.
- Büyüköztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 24. Baskı, 2018.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. çev. Yüksel Dede. Ankara: Eğiten Kitap Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Çapcıoğlu, İhsan - Yargı, Abdullah. "Nicel Araştırmalarda Kullanılan Araştırma Teknikleri". *Bilimsel Araştırma Süreci*. ed. Özcan Güngör. 185-201. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Çetinkaya, Ahmet. "Kadınların Camiye Gelmelerine Engel Olarak Görülen Hususların Günümüz Açısından Değerlendirilmesi". *Uluslararası Cami Sempozyumu*. ed. Fikret Karaman vd. 669-686. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as. *Sünenü Ebû Dâvûd*. ed. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabelli. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Gözütok, Şakir. *Kadınlara da Farzdır*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2012.
- Gültekin, Ayşe. "Allah'ın Kadın Kullanıyla Camilerin İhyâsı". *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*. ed. Mehmet Ali Orak. 344-361. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed. *es-Sünen*. ed. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Kahraman, Abdullah. "Cami İklimini Solumak ve Cemaate Devam Konusunda Kadınlara Getirilen Yasağın Gereçesi". *Cami Merkezli Hayat*. ed. Şadettin Göksu. 31-51. İstanbul: YECDER, 2013.
- Karagöz, İsmail. "Cami Eksenli Din Hizmetleri Bağlamında İmamlık, Hatiplik ve Vaizlik". *III. Din Şûrası: Tebliğ ve Müzakereleri*. ed. Mehmet Bulut. 3/122-128. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Karlı, İbrahim H. "Kadın, Sosyal Hayat ve Cami". *Cami Kadın ve Aile*. ed. Mustafa Yeşilyurt. 23-37. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Kılıç, A. Faruk - Ağçoban, Sıddık. "Kadın ve Çocuklara Verilen Hizmetler Açısından Camiler". *Diyanet İlmî Dergi* 49/4 (2013), 61-77.
- Krejcie, R. V. - Morgan, D. W. "Determining Sample Size For Research Activities". *Educational And Psychological Measurement* 30 (1970), 607-610.
- Meriç, Nevin. "Fetva Sorularında Kadınların Camilerde Cemaatle İbadetleri". *Din ve Hayat* 20 (2013), 76-80.
- Müslim, Ebül-Hüseyyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. ed. Muhammed Fuâd Aldülbâki. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Cami". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/46-56. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Ramazanoğlu, Yıldız. "Camilerde Kadının Gölgesi". *Din ve Hayat* 20 (2013), 72-75.
- Safa, Mustafa. "Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampüs Camii Ekseninde İslami İlimler Fakültesi Kız Öğrencilerinin Cami ve Cemaat İlişkilerinin Mahiyeti Üzerine Bir Değerlendirme". *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 7 (2020), 110-134.
- Şimşek, Eyup. "Camilerde Eğitim". *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*. ed. Mustafa Köylü, Şakir Gözütok. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
- Temiz, Rabia Zahide. "Kadın Gözüyle Camiye Bakış: Mevcut Durum, İhtiyaçlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Değerlendirme". *VI. Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu*. ed. Mehmet Ali Orak. 362-373. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi, 2017.
- Tetik, Hayati. "Caminin Toplumunu Birleştirmedeki Fonksiyonu". *Din ve Hayat* 20 (2013), 39-42.
- Yeşil, Mahmut. "Rivayetler Işığında Cami ve Kadın". *Cami Kadın ve Aile*. ed. Mustafa Yeşilyurt. 73-84. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Yıldız, İlhan. "Cami Hizmetlerindeki Sorunlar Bağlamında Din Görevlisi Yetiştirmeye Yönelik Çabalar". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. 2/45-62. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Hüseyin. "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5-6 (2008), 131-152.
- Yılmaz, Hüseyin. "Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 5/14 (2007), 107-130.
- Yılmaz, Hüseyin. "Kadınların Cami Eğitimi ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Buna Yönelik Hizmetleri". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. I/277-292. Ankara, 2008.
- Yılmaz, Hüseyin. "Kadınların Camilerle Bütünleşmesindeki Zorluklar ve Bazı Çözüm Önerileri". *IX. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*. ed. Mustafa Sürün. 525-542. İstanbul: Yayınevi, 2019.
- YÖK, Yüksek Öğretim Kurulu. "Eğitim ve Öğretim Alanları Sınıflamasına Göre Lisans Düzeyindeki Öğrenci Sayıları 2022-2023". Erişim 11 Ekim 2023. <https://istatistik.yok.gov.tr>

